

Yılmaz, Esra. (2021). “ İpek Yolu’nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1), 95-104.

Arařtırma Makalesi

İPEK YOLU’NDA İPEĞİN YOLCULUĞUNUN KISA TARİHİ*

A Brief History of Journey of Silk on The Silk Road

Esra YILMAZ**

Öz

İpek Yolu’nun başlangıcı, Han Hanedanlığı (M.Ö. 206- M.S. 220) İmparatoru Wu-ti’nin (M.Ö. 156- M.Ö. 87), Hint-Avrupa halkından Yüecilere gönderdiği bir Çinli elçi olan Chang-Chien’in (M.Ö. 200- M.Ö. 114) M.Ö. 138 yılında çıktığı yolculuk olarak kabul edilmektedir. Chang, on iki yıllık bir maceranın ardından M.Ö. 126’da Tarım Havzası ve Tanrı Dağları boyunca karşılaştığı zengin Part, Baktria ve Fergana hakkında hazırladığı çok değerli bir rapor ile geri dönmüştür. Çok geçmeden, Çinli tüccarlar Orta Asya’ya sefer düzenlemeye başlamışlardır. Çin’in Changan eyaletinden başlayan, Hotan, Ladakh, Siraf, Roma başta olmak üzere, Asya, Ortadoğu ve Avrupa arasında insanların ve fikirlerin alışverişini sağlayan ve uğradığı kentler ve limanlarda çok kültürlü bir ortam yaratan bu devasa güzergâh oldukça geniş bir ürün yelpazesine ev sahipliği yapmıştır. İpek, bu kadim rotada ticareti yapılan başlıca ürünlerden biridir ve Çin’in bir sır gibi saklama çabalarına rağmen ipekböcekçiliği önce Hotan’a, ardından Hindistan, İran ve Roma’ya yayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, İpek, Çin, Hindistan, İran, Roma.

Abstract

The beginning of the Silk Road is considered to be the long journey taken by the envoy named Chang-Chien (200-114BC) sent by the Han Dynasty emperor Wu-ti (156-87BC) to visit the Indo-European people of Yue-chi. Chang, having spent 12 years overseas, returned along with a very important report on the rich cities of Part, Baktria, and Fergana he encountered along the Tarim Basin and Tian-shan. Before too long, Chinese merchants began to launch voyages to Central Asia. Over time, this giant route that departed from the city of Changan and went along such cities as Khotan, Ladakh, Siraf, Rome, traversing between Asia, Middle East and Europe, hosted peoples and enabled the exchange of goods and ideas, creating a multicultural environment. Along this ancient route, silk was the primary good for trade and, despite attempts by China to keep it as a secret, silk-making expanded to, first, Khotan, and then to India, Iran and Rome.

Keywords: Silk Road, Silk, China, India, Iran, Rome.

* Geliş Tarihi / Received: 18.02.2021, Kabul Tarihi / Accepted: 2.06.2021. DOI: 10.34189/asyam.5.1.009

**Ankara Üniversitesi İslam Tarihi Doktora Öğrencisi, eyilmaz1864@yandex.com, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0001-7422-876X>

Giriş

Uygarlıkların, yaşadıkları bölgenin doğal ortamına uygunluğuna göre farklılıklar gösteren ürün kültürü oluşturmaları, bu ürünlerin ayırt edici özellikler kazanmasına, belirli bölgelerde daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmasına ve zaman içerisinde başka bölgelere taşınmasına yol açmıştır. Tarihin belirli dönemlerinde, Çin'den İran'a, Malaka Boğazı'ndan Seylan'a, Hindistan'dan Arabistan'a ve Zanzibar'ın güneyinden Afrika'nın doğu kıyılarına kadar uzanan, uğradığı liman ve karasal noktaları besleyen İpek Yolu ticaret rotası ipek, değerli taşlar, kaliteli porselen, pirinç, pamuk ve baharat gibi ürünleri, bu yollar boyunca taşımıştır (Yılmaz, 2017: 672-683).

İpek Yolu terimi, ilk kez 1877 yılında Alman Jeolog Ferdinand von Richthofen (1833-1905) tarafından kullanılmıştır. Bu terimin (Almanca *Seidenstrassen*) yer aldığı eserin adı "*China: Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien*"dir. Ancak, Richthofen'in "*İpek Yolları*" terimini kullanımı oldukça sınırlıdır. Bir yanda siyasi genişleme ve ticaret, diğer yanda coğrafi bilgi arasındaki ilişkiyi tartışırken, bunu açık bir şekilde sadece Han dönemine uygular. Terim, ilk olarak, o zamanlar çeşitli yönlerde başka rotalar olduğunu kabul etmesine ve en azından bir dereceye kadar bunu takdir etmesine rağmen, tek bir kaynak tarafından tanımlanan çok özel bir doğu-batı karayolu rotasına atıfta bulunur. Ayrıca, ipek, bu güzergâhlarda seyahat edenlerin yanlarında taşıdıkları en kıymetli ürün olsa da tek ürün değildir (Waugh, 2007: 1-10).

Çalışmada, İpek Yolu'nda ticareti yapılan başlıca ürünlerden biri olan ipeğin, İpek Yolu güzergâhları boyunca yolculuğu ve ipekböcekçiliğinin Hotan, Hindistan, İran ve Roma'ya gerçekleştirdiği seyahatin kısa tarihi ele alınmıştır.

1. İpeğin Çin'de Ortaya Çıkışı

İpek Yolu'nun tarihi Han İmparatorluğu (M.Ö. 202- M.S. 220) dönemiyle başlatılsa da ipeğin tarihi çok daha öncesine dayanmaktadır. Araştırmalarda elde edilen bulgular, ipeğin, Sarı Nehir ve Yangtze Nehri arasındaki bölgede ortaya çıktığını göstermektedir. Keşfin kesin tarihi bilinmese de araştırmalar, Çin'deki ipekböceği ve ipekten gelişmiş ürün bilgisinin antik çağlardan beri var olduğunu, en az 5.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

İpek kesinlikle Çin'dendir. En eski ipek kaydı, Çin biliminin kanıtlarını sunan fal kemikleri üzerindedir. Bu kanıtlardan birinde "*İpekböceği Tanrısına kurban olarak üç sığır sunmak*"tan bahsedilmektedir. İpekböceklerine yapılan ibadet, eski Çinliler için ipeğin aşırı önemini ortaya çıkaran bir delil olarak kabul edilebilir (He, 2011: 411-412).

İpeğin Çin'deki varlığına dair araştırmalardan en önemlisi Çin'in Zhejiang bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Hemudu antik kültür sitesinde (M.Ö. 5000- M.Ö. 4500) keşfedilen ipek dokuma en eski belgelerden biri sayılmaktadır. Numune T224:71'in geçmişi M.Ö. 4887+-96'ya dayanır ve 4,8 cm çapa ve 2,4 cm yüksekliğe sahiptir. Numunenin yüzeyine net bir ipekböceği çizilmiş ve bir kumaş deseni oyulmuştur. Bir başka heyecan verici kanıt, Çin'in Hebei Eyaleti, Zhengding bölgesinde keşfedilmiştir. Arkeolojik çalışmalarda, MÖ 5400+-70'e tarihlendirilen, 8 mm çapında ve 20 mm uzunluğunda bir ipekböceği krizaliti bulunmuştur. Yine Zhejiang'da keşfedilen ve M.Ö. 2700 yılına tarihlendirilen ipek işlemeli bir kumaş ve Shang Hanedanlığı (M.Ö. 1600- M.Ö. 1027)'nin başkenti An-yang'ta bulunan ipeğe sarılarak gömülmüş bronz balta diğer önemli buluntulardır. Dunhuang yakınlarındaki Majuanwan'da gerçekleştirilen kazılarda Han Hanedanlığına ait olduğu düşünülen ipek parçalar bulunmuştur (Chen, 2020: 1-2; Lu, 2015: 464; Wood, 2004: 28; He, 2011: 411-412). Han Hanedanlığı döneminden kalma, Hunan eyaleti, Changsha yakınlarında, 1968 yılında keşfedilen, M.S. 168 yılında öldüğü tahmin edilen, Xin Zhui; ya da bilinen adıyla '*Lady Dai*'ye ait oldukça iyi korunmuş bir mezar içerdiği ipek ürünler sebebiyle dikkat çekicidir. Mawangdui İpek Yazmaları da denilen buluntular, 48 ipek rulo parşömen, çeşitli ipek elbiseler, ipek kumaşlar ve diğer mezar eşyalarının ambalajı için kullanılan sargılar dâhil çok sayıda ipek eşyayı kapsamaktadır (Wood, 2004: 28). Zhou Hanedanı (M.Ö. 1122 - M.Ö. 256) İmparatoru You Wang (M.Ö. 781- M.O. 771)'ın, M.Ö. 4. yy 'da hazırlattığı bir vergi listesinde ipek kumaşlarını *Chih-pe*, *Chi-yen*, *Yen-su*, *Hsien-kong* diye isimlendirilen çeşitli sınıflara ayırdığı görülmektedir. Bu sınıflandırmaya göre; *Chih-pe*, üzerlerine renkli hayvan figürlerinin basıldığı, kenarları koyu kırmızı kordonla çerçevelenmiş, çoğunlukla elbiselerin kenarlarına kurdele şeklinde dikilen kumaşlardır. Sade ipek kumaşlar *Chi-ven* olarak sınıflandırılmıştır. *Yen-su*, ipekböceğinin kozasından, *Hsien-kong* ise ipekböceği tırtıllarının

yetiştirilmesiyle elde edilen ipektir (Haussig, 1997: 67-68). İpeğin varlığına dair bulgulardan bir diğeri ise, 1926 yılında arkeolog Li Ji tarafından, Shan Xi kentinin Xiyin kasabasında yer alan Yangshao Kültür Alanı'nda (M.Ö. 5000- M.Ö. 3000) keşfedilen ve şu an Taipei Müzesi'nde bulunan 7,1 mm çapında ve 15,2 mm uzunluğunda ipekböceği kozasıdır. 1958 yılında, Huzhou, Qianshanyang'da, Liangzhu Kültür Alanı'nda gerçekleştirilen bir diğer arkeolojik kazıda, içerisinde ipek kumaşlar, ipek iplikler ve şeritler bulunan bir bambu sepet bulunmuştur (Lu, 380; He, 411-412).

İpeğin popülerlik kazanarak, Çin içlerinde yayılmaya başlaması ile birlikte çeşitli efsanelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri Lei Zu'ya ait olandır. İpekböceğinin kâşifi ve ipek böceği kozasından elde edilen ipeğin ilk kullanıcısı olarak kabul edilen Lei Zu, Çin imparatoru Huang-ti'nin (M.Ö. 2711-M.Ö. 2596) eşidir. İpek kıyafet giyen ilk kişi olması sebebi ile insanlar onu ipek Tanrıçası olarak isimlendirmişlerdir. (Lu, 382). Aynı efsaneler dut ağacı için de yaratılmıştır. İpekböceğinin değişimi çok önemli ve büyüdü olduğundan, ipekböceğini hayatta tutmak için kullanılan dut ağacı da oldukça kutsal olarak kabul edilmiştir. Dut ormanı ipekböceği yaşam alanıdır ve halk gelenekleri ile yakın bir ilişkisi vardır. Çin ipekböceği için dut ağaçları diken en eski ülkeler arasındadır. Antik Çin tarihi efsanelerinde, dut ormanında, çocuk sahibi olmak için, evlilik ve çocuk doğurmaktan sorumlu olan *Tanrı Gaomei*'ye dua eden ya da yine dut ormanlarında, yağmur yağması için tanrıya kurban adayan kadın ve erkeklerin öyküsüne rastlanmaktadır. Soyun devamlılığı veya iyi bir hasat elde etmek için dut ormanlarında gerçekleştirilen ayinler dut ağacının önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. (Lu, 384). İpek üretimi de son derece kutsal olduğu kabul edildiğinden kraliyet ve soylu aileler ipek üretimine özel önem gösteriyordu. Kayıtlarda, imparatorluk ailesinin üyeleri tarafından dut ağacının yetiştirilmesine ve ipekböceği üretimine verilen ilgiyi anlatan hikâyeler yer almaktadır. Bir rivayete göre, bir bahar ayında, genç İmparatoriçe kendini arındırır ve ipekböceği tanrıçasına bir adak sunar. Doğuda bulunan tarlalara gider ve dut yapraklarını toplar. Soylu hanımların ve bakanların eşlerinin tüm gösterişli kıyafetlerini yasaklar. İşçi kadınların ipekböceklerinin yetiştirilmesine tüm dikkatlerini verebilmeleri için, onların emekleriyle yakından ilgilenir (Julien, 1888: 79).

İlk zamanlarda ipek çoğunlukla aristokrat sınıfı tarafından kullanılmaktaydı. Sıradan insanlar genellikle kenevir, rami ve pamuk gibi lifli mahsullerden üretilen kumaşları kullanıyorlardı. Çünkü dikim ve yetiştirme için işçilere ihtiyaç duyulmuyordu ve hasat vakti, ipekböcekleriyle karşılaştırıldığında, çeşitli olumsuzluklarla karşılaşma riski bulunmuyordu. Eğirme gerektirmediğinden üretimi nispeten daha kolaydı ve sıcak tutması da önemli bir avantajdı (Lu, 384). Ancak zaman içerisinde ipeğe bakış açısı değişti. Zhou Hanedanlığının (M.Ö. 1046-M.Ö. 256) zayıflamasıyla ortaya çıkan çok sayıda feodal devlet, ipek ticaretini ve dokumacılık görevini üstlendiler ve sadece kendi saraylarında kullanılmak için değil, yüksek rütbeli memurlara armağan etmek ve uzak ülkelerin hükümdarlarına göndermek için de ipek kumaşlar ürettiler. Göçebelere ipek rulolar verilerek saldırıların önlenmesine çalışılıyor, devlete yararlı hizmetlerde bulunmuş kişiler de ipek hediyeler verilerek ödüllendiriliyordu. (Frye, 2009: 166). Savaşan İmparatorluklar (M.Ö. 403 ile M.Ö. 221) dönemine gelindiğinde ise üretim artmış, Çin, ihracat yapacak kapasiteye ulaşmış, ipek ürün kullanımı yaygınlaşmıştı. Sadece krallığın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan ipek üretim tesislerinin yanında şehirlerde de dokuma atölyeleri kurulmuş, ipek hem ihraç maddesi hem de haraç olarak verilen bir ürün olarak büyük miktarlarda üretilmeye başlanmıştı. İpeğin ihracatından elde edilen gelirlerin sağladığı zenginlik istihdamı artırıyor, zengin ipek tüccarları oluşuyordu (Haussig, 72).

Özellikle, M.S. I. yüzyıldan itibaren ipeğin boyanması ve işlenmesine daha çok önem verilmeye başlanmış, çeşitli üretim usülleri keşfedilmişti. İpek kumaş tüylerle ve küçük değerli metal parçalarla süsleniyor, desenler ve resimler renkli olarak şablonlar yardımıyla basılıyordu. Çizilmesi zor olan motifler kumaşın üzerine dokunarak değil; üzerine toz boya, altın veya gümüş serpilerek ve ardından fırça yardımıyla sürülerek hazırlanıyordu. Bu teknikle üretilen Çin ipekli kumaşlarının batıya ihraç edilen ipekliler içindeki oranı oldukça fazlaydı (Haussig, 95-96). Zaman içerisinde, ipek üretimi uzmanlık gerektiren bir meslek haline gelmiş, dokuma atölyeleri yeni tasarım tezgâhlar, pedallar, makaralar, ipek sarma makineleri gibi teknolojilerle donatılmıştı (Lu, 400). Artık, daha yüksek miktarlarda Çin ipek ürünleri Güney ve Güneydoğu Asya'daki çeşitli ülkelere taşıyor ve deniz ve kara yoluyla İran Platosu ve Hindistan'a aktarılıyordu. Ancak, uluslararası pazarlar sadece ipekten yapılmış ürünleri kapsıyordu. Çin'in çok sıkı koruduğu ipek üretim araçlarının ithalatı için,

ipekböceğinin öncelikle Hotan'a taşınması gerekiyordu.

Tang Hanedanı'nın ünlü Budist rahibi Xuan Zhuan (602 – 664) tarafından yazılan “*Büyük Tang İmparatorluğu'nun Batı Bölgeleri*” adlı eserde ipekböcekçiliğinin Orta Asya'ya nasıl taşındığı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Rivayete göre, Çin'in batı bölgeleri dut ağaçları veya ipekböcekleri hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Hotan kralı, doğuya bir elçi göndererek, ipekböceği hakkında bilgi istediye de Çin İmparatoru bunun bir sır olduğunu ve hiç kimse ile paylaşamayacaklarını, dut tohumlarının ve ipekböceği yumurtalarının taşınmasının yasak olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Hotan kralı, yeni bir elçiyi, bir Çin prensesi ile evlilik aracılığıyla yakınlık kurma imkânı aramak için gönderdi. Aynı zamanda elçiye, eğer teklifi kabul edilirse, prensese, Hotan'da ipek ürünlerin bulunmadığını, eğer ipek elbise giymek istiyorsa, dut ağacı tohumu ve ipekböceği yumurtası getirmesi gerektiğini anlatmasını istedi. Bu sözleri duyan prenses, bu ürünleri gizlice temin etti ve gelin başlığının içine gizledi. Sınır muhafızlarının kısmi aramasından kolayca geçen prenses, büyük bir törenle Hotan'a ulaştı. İlkbaharda prenses dut tohumlarını ekti. Larvaların yumurtadan çıkma zamanı geldiğinde, onlar için yapraklar toplandı. Gerçek dut yaprakları bulunmadan önce, ipekböcekleri her türlü yaprağı yemek zorunda kalsalar da zaman içerisinde dut ağaçları da gelişti. Kraliçe'nin bir taş yazıtı vardı ve üzerinde, “İpekböceği öldürmek yasaktır. Kelebek gittikten sonra ipek bükülebilir. Bu kurala aykırı davranan ilahi korumadan mahrum kalır”, yazıyordu. Zaman içerisinde, Hotan halkı sadece kürk değil, ince ipek kıyafetler de giymeye başladı (Ki, 1884: 318-319). Bu şekilde ipek yapmanın sırrı Çin'den alındı ve önce Hotan'a, ardından Hotanlılar tarafından Buhara, Hive ve Semerkant'a taşındı. M.S. 419'da bir Çinli prenses tarafından Hotan'a tanıtılan ipekböcekçiliği, zaman içerisinde güney yönünde ilerleyerek Hindistan'a, batı yönünde ilerleyerek Yarkent, Fergana ve devamında İran Platosu'na yayıldı (Laufer, 1919, 537).

2. İpek Hindistan Topraklarında

İpeğin Hindistan'a ulaşması, bölgenin coğrafyası göz önüne alındığında engellerle karşılaşmış olmalıdır; ancak Karakurum ve Himalayaların varlığı ticari alışverişi engelleyememiş, kara ticareti, bölge halkları için önemini her zaman korumuştur. Varsayımlara göre, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Şensi bölgesinin batı kesiminde küçük bir prenslik olan Qin Hanedanı (M.Ö. 221-M.S. 226) hâkimiyetlerini Orta Asya'ya doğru genişletmiş ve bu sayede Çinliler, Ceyhun Nehri toprakları ile doğrudan ticaret yapmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Çinlilerin Sarı Nehri'n ötesine geçmeyi düşünmedikleri, M.Ö. II. yüzyıldan öncesine kadar, Orta Asya'daki yakın komşuları dışında, batı sınırlarının arkasında başka ulusların varlığıyla ilgilenmedikleri bilinmektedir. Bu sebeple, ipeği Hindistan'a taşıyanların da İpek Yolu'nda aracılık yapan komşu halklar olduğu açıktır (Geoghegan, 1872: iii).

Hindistan'da ipeğin ortaya çıkışı ile ilgili ilk bilgileri, Hindistan'ın İndus ve Ghaggar-Hakra nehirleri üzerine kurulu, antik dünyanın en büyük kentsel nehir medeniyetlerinden biri olan İndus Vadisi Uygarlığı'na (M.Ö. 2800 – M.Ö. 1900) ait yerleşim yerlerinden Harappa ve Chanhu-daro'da yapılan arkeolojik araştırmalarda aramak gerekmektedir. Keşfedilen ipek buluntularının mikromorfolojik incelemeleri nihayetinde yayınlanan bir çalışmaya göre, ipek, evcilleştirilmiş *Bombyx mori*'den ziyade vahşi ipekböceği türlerinden türetilmiştir. Tartışma yaratan makaleye göre, Çin ipekböceğinin vahşi atası *Bombyx mandarina*'nın evcilleştirilerek Çin'de iyi bilinen evcilleştirilmiş böcek *Bombyx mori*'ye dönüştürüldüğü varsayılmıştır; ancak *Bombyx mandarina*'nın ayrıca Güney Asya'ya özgü olduğu göz önüne alınmamıştır. Hindistan Yarımadası'na baktığımızda, Nevasa'da M.Ö. 1500 yıllarına ait ipek örnekleri vardır. Hem Harappa bölgesindeki son kazılardan hem de Chanhu-daro koleksiyonundan elde edilen bu yeni ipek kanıtları, ipek ipliklerin Nevasa buluntularından neredeyse bin yıl önce üretildiğini göstermektedir. İddialara göre, İndus Vadisi'ndeki bu yeni ipek keşfi, Çin dışındaki en eski ipeğin tarihini bir bin yıl kadar geriye itmekte ve İndus'ta, MÖ 3. binyılın ortalarında en az iki ayrı ipek türü kullanıldığını göstermektedir (Good, Kenoyer ve Meadow, 2009: 464).

İpek ve ipekböcekçiliğinin kökenlerini yalnızca Çin'e bağlayan önceki modellerin yeniden incelenmesi ve revize edilmesi gerektiğini ileri süren yukarıda değindiğimiz makalenin görmezden geldiği noktalara yukarıda değindik. Yazarların başlıca kanıtı, Harappa ipeğinin Çin'in ipek üretiminde kullanılan evcilleştirilmiş ipekböceği *Bombyx mori*'den ziyade vahşi ipek böceği türlerinden

türediğidir. Araştırmalar göre, vahşi ve evcilleştirilmiş ipekböceklerinin gençleri birbirine çok benzerken, yetişkinler önemli ölçüde farklılık göstermektedir ve evcilleştirilmiş ipekböceğinin kozası çok daha büyüktür. Ming Hanedanlığı'ndan biyolog Ying Xing Song (1587–1663), Tiangong Kaiwu (Doğa eserlerinin sömürülmesi) adlı monografisinde aletlerin çizimleri ve dokuma teknolojisi de dâhil olmak üzere gelişmiş ipekçilik yöntemlerinin ayrıntılı bir tanımını vermiştir. İkonografisinin zenginliği ve tasvirlerinin kesinliği onu önemli bir referans yapmaktadır. Bombyx mori'yi vahşi ipekböceği türlerinden evcilleştirmek çok uzun bir süre gerektirmektedir ve MÖ. 2700'lerde Çin'de evcilleştirildiğine inanılmaktadır (He, 412). Açık ki M.Ö. 2450 – M.Ö. 2000'li yıllara tarihlenen Harappa ipekleri Çin medeniyetinin epey gerisinde kalmaktadır. İpek üretiminin İpek Yolu üzerinden yayılışını ve yakın iki uygarlığın uzun bir tarih boyunca birbirleriyle etkileşimlerini göz önüne aldığımızda, ipeğin, batıya ulaşmadan çok önce Hindu uygarlığına ulaşması ve Hint Yarımadası'nda ipek parçalarının varlığı şaşırtıcı görülmemektedir.

İpekböceğinin Hindistan'a nasıl ulaştığı ile ilgili anlatılar ise yukarıda bahsedilen bilgilere benzerdir. Rivayetlere göre, Çin'e ziyarete giden bir Hint prensesi ya da bir Hintli prens ile evlenecek olan Çinli prenses, ipekböceği yumurtalarını gizlice Hindistan'a kaçırmıştır. İpek Yolu tarihinin kabaca erken Hristiyanlık döneminde, Ganj nehri yakınlarında yaşayan kuzeybatı Hintlileri ipeğin Çin İmparatorluğu için kârlı bir ürün olduğunu anladıkları anda Çin-Akdeniz ipek ticaretinde aracı olarak önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Çin ile Hindistan arasındaki ticari ilişkiler, çoğunlukla takas biçiminde, Han İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya doğru yayılmacılığına paralel olarak zaman içerisinde gelişmiştir. Çinliler, altın, gümüş ve yeşim gibi değerli taşlar ve metaller karşılığında ipeklerini Hintlilerle takas ettiler ve ardından Hintliler Roma imparatorluğuyla ipek ticareti yaptılar. Böylece, bir anlamda Hindistan, Çin ile Roma, doğu ve batı arasındaki iletişim ve ticaretin orta noktası haline geldi (Behera, 2002: 5077).

İpeğin Hindistan'a ulaştığı rotayı ortaya çıkarabilmek için, Çin ile Hindistan arasındaki en önemli güzergâhı, coğrafyasını da dikkate alarak incelemek gerekmektedir. Bu güzergâhlardan biri Yarkent'ten başlamakta, Karakurum Geçidi'nden geçen bir karavan yolu ile Srinagar-Leh güzergâhına bağlanmakta, Ladakh bölgesinden çeşitli kollara ayrılarak Hindistan içlerine yayılmaktadır. Yarkent'ten Leh'e giden bu yolun üç farklı rotası bulunmaktadır. Kışın seyahat etmesi gereken tüccarlar ve gezginler Yarkent üzerinden Kağılık'a ve devamında Karakurum Geçidi'ne ilerleyecek, kış aylarından donmuş olan Shyok Nehri'ni birkaç kez geçtikten sonra Shyok Nehri vadisinin dar ve dolambaçlı vadilerini takip ederek Digar La üzerinden Leh'e ulaşacaklardır. Yaz aylarında yola çıkan kervanların takip ettiği güzergâh ise Yarkent, Karakurum Geçidi, Suget Geçidi, Saser La, Nubra Vadisi, Khardung La ve Leh şeklindedir (Watikoo, ty: 183).

Ladakh'ın İpek Yolu güzergâhına katılımının en önemli sebeplerinden biri coğrafi konumuydu. Anahtar dağ geçitlerinin yakınında bulunan Ladakh'taki Leh kasabası, tüccarlar için, bir dizi rotaya erişim sunan bir ticaret ağı işlevi görüyordu. Trans-Karakurum rotası olarak da isimlendirilebilecek olan bu güzergâh boyunca seyahat etmek oldukça tehlikeliydi. Tüccarların, Khardung-la, Saser-la, Karakurum ve Suget'teki dağ geçitlerini geçmek zorunda kalıyorlardı ki hiçbiri 4500 metreden daha az değildir. Leh'ten yola çıkan kervanların durak noktaları olan Orta Asya kasabaları Kaşgar, Yarkent ve Hotan ise Tarım Havzası'nın vaha kasabalarıdır. Bu şehirler, gezginlerin, zorlu arazilerden kurtulmak için varlıklarına bağlı oldukları, uzun bir ticaret ve kültürler arası temas geçmişine sahiptir. Birçok gezgin, bu bölgeye ulaşmada, dağların üzerinden ilerleyen güneybatı rotalarının, kurak kuzeydoğudan daha kolay olduğunu keşfetmiştir. Böylece, ilk yüzyılın başlarında, Ladakh'ın Hotan, Yarkent ve Kaşgar'da ticaret ortakları oluşmuştur (Fewkes, 2009: 49).

3. İpeğin İran Yolculuğu

M.Ö. II. yüzyıla kadar, Çinlilerin, batıya uzanan topraklarda neler olduğuna dair bilgileri yetersizdi. Batıya, *Hsi-yu* adını verdikleri Orta Asya'ya doğru ilerlemelerini engelleyen iki önemli sebep engebeli arazi ve öngörülemeyen hava şartlarıydı. (Qian, 1993: 237). Han İmparatoru Wuti (M.Ö.140- M.Ö.87) döneminde Orta Asya'da başlatılan ilk keşif hareketleri Çin'in, Batı komşuları ile ilişkilerinde yeni bir başlangıca işaret ediyordu. Çin'i Orta ve Batı Asya'nın keşfine götüren ilk yolculuk, aynı zamanda İpek Yolu'nun doğuşuna yol açtı.

Wuti'nin saltanatı sırasında Hsiung-nu kabilesi kuzey sınırlarında sorun yaratmaya devam etmekteydi. Bu sorunu çözmek amacıyla, İmparator Wuti, General Chang Chien liderliğindeki bir elçi grubunu, ortak düşmanları Hsiung-nu'ya karşı bir ittifak aramak amacıyla Yueçilere göndermişti. M.Ö. 138'de yola çıkan Chang Chien, Hsiung-nu halkı tarafından yakalanmış ve on yıl boyunca esir tutulmuştur. Nihayet M.Ö. 128'de, günümüz Siri Derya ve Fergana Vadisi'ne ulaşan Chang'ın, uzun süredir devam eden diplomatik misyonu, Yueçileri, Hsiung-nulara saldırmaya ikna edememiştir. Yueçiler, Tanrı Dağları ile Dunhuang arasında yaşamaktaydılar ancak Hsiung-nu saldırıları sonrasında batıya doğru ilerlemişler, Gui Irmağı'nın kuzey taraflarında, Fergana Vadisi'nde, kendilerine yeni bir yurt kurmuşlardır (Qian, 234).

Chang Chien'in bir anlaşma yapamadan geri döndü; ancak getirdiği askeri, politik, ekonomik ve coğrafi istihbarat Han mahkemesinde bir sansasyon yarattı. İmparator Wuti, Ta-Woan (Fergana), Ta-Shia (Baktria) ve K'ang-Chu (Soğdiana) gibi zengin ve daha önce bilinmeyen topraklar hakkında bilgiler öğrendi. Shiji Kayıtları'nda, An-hsi adı verilen Part coğrafyası hakkında yer alan bilgilere göre, İranlılar yerleşik hayat yaşıyorlar, pirinç ve buğday yetiştiriyor, üzümünden şarap üretiyorlardı. Çok geniş bir alana sahip olan Part Krallığı'nda tüccarlar, tekne veya kara araçları ile binlerce kilometre uzak ülkelere seyahat ediyorlar, üzerinde kralın resmi olan gümüş para kullanıyorlardı. Kayıtlar, deri şeritler üzerine, yatay yazım şekli kullanılarak tutuluyordu (Qian, s. 235).

Böylece Çin İmparatoru, Fergana, Tokhara, Part ve diğer bölgeleri, bu bölgelerin insanların yaşam tarzlarını, geçimlerini sağlama yollarını ve sıra dışı ürünlerini öğrenmişti. Artık, İranlılar ile Çinliler, M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar sürecek, iki ülkeyi birbirine bağlayan İpek Yolu ticareti başlayabilirdi. Çin'i Tarım Havzası, Soğd, Merv ve Pers havzasından Akdeniz'e bağlayan ve Doğu ile Batı arasındaki bu ünlü kervan yolunun güvenliği, ipek ticaretini pratik olarak tekelleştiren Selevkoslar, Partlar ve ardından Sasaniler tarafından korunmaktaydı. Çin ipek ürünleri, Orta Asya'yı geçtikten sonra, Ön Asya ile ticarete arabulucu olarak hareket eden İranlılara ulaşmaktaydı.

Artarak devam eden ticaret, Han İmparatorluğu ile Partlar arasında siyasi ilişkileri de başlattı. Bu ilişkiler, İran'ı, Çin ipekböceği ile tanıştırdı. Çin'den gelen ipek, eski zamanlardan beri İran'da biliniyordu; ancak ipekböcekçiliği, Çin Kralı Wuti'nin Part İmparatoru II. Mithradates'e (ö. M.Ö. 91) gönderdiği elçiler ile başlamıştır. Çin'den Part İmparatorluğu'na ilk elçiler gönderildiğinde, Part Kralı, Çin elçilerini karşılamak için doğu sınırına yirmi bin süvari gönderilmesini emretmiştir. Doğu sınırı, kralın başkentinden birkaç bin kilometre uzaktaydı. Ziyaret sona erdiğinde, İran İmparatoru, Han İmparatorluğu'nun büyüklüğünü görmek için, kendi elçilerini, Çinli elçi grubu ile birlikte Çin'e gönderdi. Part elçileri, yanlarında, Han Hanedanlığına hediye olarak, bölgeye özgü kuş yumurtaları ve Hyrkana bölgesinden sihirbazlar götürdüler. Yolculuk sırasında karşılaşılan küçük Fergana Vadisi devletleri elçileri de çeşitli hediyelerle birlikte, Han İmparatorluğu'na giden kervana katıldı. Sima Qian, Han İmparatoru'nun Çin'e ulaşan bu elçiler grubundan memnun kaldığını kaydeder (Qian, 243).

İpek dokumacılığının İran'da Ahemeniş döneminde uygulandığı ve Rodoslu Kallixenos'un Ptolemy Philadelphus tarafından verilen bir ziyafette hayvanlarla işlenmiş İran ipeklerini gördüğü söyleniyor. Bunlar ithal ipek iplikle yapılmış olmalıdır. Pazırık'ta bulunan Ahemeniş tarzı halı, Ahemeniş dokumacılarının becerilerine tanıklık etse de bu dönemden hiçbir şey kalmamıştır (Rudenko, 1970: 298-301). M.S. 4-M.S. 6. yüzyıllarda, İranlı dokumacılar, Roma İmparatorluğu ve Bizans'ta olduğu gibi, Çin ipekleri ithal etmiş olmalı, ancak İran iklimi izlerini yok etmiş bulunmaktadır (Iranica, 229-247).

İran ipek dokuma tarihinde belgelenmiş birkaç olaydan biri, Sapur I veya II tarafından Huzistan'da bir ipek dokuma endüstrisinin kurulmasıdır (Hamevi, 1977: 496). Doğu Bizans merkezlerinden getirilen dokumacılar muhtemelen yeni evrimleşmiş çekic tezgâhı tekniklerini getirdiler, ancak bir süre ithal ipliği kullanmaya veya ithal tekstil ürünlerinden çözülmüş ipeklerle çalışmaya devam ettiler (Mesudi, 2005: 186; Iranica, 229-247).

Zamanla artan ticari ilişkiler sonucunda, Hotan'ın ardından, ipekböceğinin, İran'a girişinin, Sasani döneminin son bölümüne denk geldiği varsayılmaktadır. Hotanlıların, M.S. 419'da Çinli bir prenses tarafından getirilen ipekböceği yetiştiriciliği ile tanışmasının, bu yeni endüstrinin batı yönünde yavaş yavaş Yarkent, Fergana ve nihayetinde İran'a ulaşmış olması çok muhtemeldir (Laufer, 1919: 537; Geoghegan, 1872: iv). İpekböceği İran'a ulaşmasının ardından geçen kısa süre içerisinde tüm

coğrafyaya hızlı bir şekilde yayılmıştır. Özellikle Taberistan, İslam ülkeleri içinde Ortaçağın en ileri ipek üreticisi durumuna gelmiştir (İbn Havkal, 1992: 381). İbn Havkal, Taberistan ipeğinin ham maddesinin Cürcan'dan geldiğini, Cürcan ipekböceğinin mükemmel olduğunu belirtmiştir (İbn Havkal, 382). İranlı kadınlar, ipek böceği yumurtalarını korumak ve nazardan muhafaza etmek için, kutunun kenarına bir firuze veya inci koyarlardı. Gilan dışında Yezd, Gürgan ve Sistan'da ipek ürünleri ile ünlüydü.

4. İpek Roma'ya Ulaşıyor

Romalılar ipeği oldukça geç bir dönemde öğrenmişlerdir. Büyük İskender (M.Ö. 356-M.Ö. 323) İpek Yolu'nun ilk Avrupalı yolcusu olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık on yıl boyunca Orta Asya, Pers ve Kuzey Hindistan topraklarına seferler düzenleyen İskender, ipeğin bilgisini Avrupa'ya, Hindistan seferi (M.Ö. 327- M.Ö. 325) dönüşünde getirmiş olmalıdır. Ancak, zaman içerisinde, İskender'in getirdiği ipek bilgisi kaybolmuş görünüyor çünkü sonraki belgelerde ipek hakkındaki bilgiler eksik görünmektedir. (Walton, 1912, s. 46). Nearchus (M.Ö. 360-M.Ö. 300) ipeği pamukla karıştırmıştır. (Nearchus, 1797, 242). Virgil (M.Ö. 70-M.Ö. 19) ise ipeğin yapraklardan tarandığını varsaymaktadır. (Walton, s. 47). M.Ö. 53 yılında Pers-Roma arasındaki Carrhae savaşında Perslilerin ipek bayraklar açtıkları ve Romalıların büyük bir şaşkınlık yaşadıkları kayıtlarda geçmektedir. (Tucker, 2015, s. 2). Romalı yazar Plinius (M.S. 23/24-79), yün olarak tanımladığı bu maddenin ağaçta yetiştiğini, yapraklarda bulunan beyaz ipliğin suda tarandığını ve daha sonra kadınlar tarafından dokunduğunu belirtmektedir. Anlaşılan o ki ipeğin Seres (ipek halkı) (Pompenius Mela, 1998: 118) adını verdikleri Çin topraklarından geldiğini biliyorlardı; ancak nasıl üretildiğine dair bir bilgileri yoktu (Pliny, 1855: 36-37).

İpeğin Romalılar arasında ne zaman kullanılmaya başlandığını kesin olarak söylemek zordur; ancak ilk olarak Julius Caesar'ın (M.Ö. 100- M.Ö. 44) egemenliği sırasında Roma'da giyildiği ve o zamandan beri Roma soylularının özel kıyafeti haline geldiğini söyleyebiliriz. İpek ürünlerin fiyatı çok yüksekti. Buna rağmen, Romalılar arasında o kadar moda oldu ki İmparator Tiberius'un (M.Ö. 42- M.S. 37) erkeklerin ipek kıyafet giymesini yasakladı ve Roma hicivcileri, müstehcenlik iddiası ile her iki cinsiyet için de şeffaf ipek giymeyi eleştirdi. İmparator Antoninus (M.S. 204-M.S. 222), M.S. 222'de, ince ipek bir giysi içinde görünerek kullarını şok ederken, M.S. 273'te İmparator Aurelian (M.S. 214-M.S. 275) eşinin mor bir ipek giysi için ricasını, savurganlık örneği olacağını söyleyerek reddetmiştir (Walton, 47).

Roma İmparatorluğu'na ipeği Persler tedarik ediyordu. Persler, hammadde arzını tekelleştirmişlerdi ve hem kara hem de deniz ipek yolu ticaretini o kadar dikkatle koruyorlardı ki, Çin'den gelen ya da Çin'e giden tüccar ve gezginlerin Pers egemenliklerine uğramadan ilerlemeleri mümkün olmuyordu. Kervanlar, ürünleri, Çin Denizi'nden Suriye'nin sahillerine kadar iki yüz kırk üç gün içinde taşıyorlardı. Roma'ya ipek ithalatının büyük maliyeti ve zorluğu, İmparator Antoninus'un, Çin'e elçi göndermesine ve mümkünse, doğrudan ticari ilişkiler kurmayı talep etmesine yol açtı. Elçiler, istenen başarıyı yakalayamadan geri dönünce Roma, daha önce olduğu gibi, Pers tüccarları aracılığıyla ipek ticaretine devam etmek zorunda kalmıştır. İmparator Justinianus'un (MS 518-565) ipeğin pound başına sekiz parça altın karşılığında satılması gerektiğine dair bir kararname yayınlayarak ticarete müdahalesi ipek ithalatını yavaşlatmış ve ipek tüccarlarının kazançlarını azaltmıştır. Tam bu sıralarda ipekböceği Roma'ya taşıyordu (Lu, 460).

Romalılar, bir böceğin varlığından ancak miladi ikinci yüzyıllarda haberdar olmuşlardır. İpekböceğinin Doğu Roma İmparatorluğu'na ulaşması ise miladi altıncı yüzyılları bulmuştur. İpekböceği yumurtasının Doğu Roma İmparatorluğu'na seyahati ile ilgili iki benzer rivayet vardır. Bir rivayete göre, M.S. 552 yılında Nesturi bir rahibin, bambu asasının içine gizlediği ipekböceği yumurtalarını, İmparator Justinianus'a (482-565) kaçırması ile ipek batıya taşınmıştır. (Bloodworth, 1976: 140). Bir diğer rivayete göre ise, iki İranlı keşiş Çin'de, belki de Çin'in Nankin eyaletinde uzun süre kalmış ve bu sırada ipek üreticiliğini dikkatli bir şekilde gözlemlemişlerdir. İpek böceğinin Nankin'den Konstantinopolis'e kadar sürecek bu çok uzun yolculuğa dayanamayacağını ancak yumurtalarının yaşayabileceğini fark etmişler ve Konstantinopolis'e geldiklerinde tasarımlarını imparatora anlatmışlardır. İmparator Justinianus'un övgülerine ve değerli hediyelerine mazhar olan İranlı keşişler Çin'e geri dönmüş, bastonlarının içine gizledikleri ipekböceği yumurtalarını

Konstantinopolis'e taşımışlardır (Gibbon, 1994: 69). İpek endüstrisi Konstantinopolis'ten Thebes'e ve diğer Yunan şehirlerine yayıldı (Walton, 48). İpekböceğinin tanıtımının ardından dut ağaçları dikildi ve böylece İmparatorluk, ipek endüstrisinin Avrupa'daki büyük merkezi haline geldi ve yaklaşık altı yüz yıl boyunca tekeli muhafaza etmeyi başardı.

Sonuç

İpek Yolu Çin'den İran'a, Hindistan'dan Roma'ya farklı dil, inanç ve kültüre sahip coğrafyaları çeşitli yollarla birbirine bağlamış, ekonomik, kültürel ve diğer pek çok alanda eşitlik ve hoşgörü mesajları taşıdığı kadim medeniyetleri zenginleştirmiştir. İpek Yolu'nda değerli taşlardan kurutulmuş gıdalara, keresteden parfüme, tekstil ürünlerinden seramik eşyalara kadar sayısız ürünün ticareti yapılmıştır. Ancak, tüccarlar, yeterli kar sağlamayan ve ağırlık ve hacim olarak taşınması zahmetli olan ürünler yerine ipek gibi değerli ürünlerin ticaretini yapmayı tercih etmişlerdir. Kadim güzergâha da adını veren ipek ilk olarak Çin'de ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre sonra Çin'den Hotan'a, ardından Hindistan'a, İran'a ve Roma'ya taşınmıştır. Bu medeniyetlerden Çin İpek Yolu'na daha yakın olan İran ve Hindistan ipeğin bilgisini ve kullanımını erken zamanlarda keşfetmişlerdir. İpekböceğinin taşınması ise geç antik çağlara kadar uzanmaktadır. İpeğin, Hotan'a ve Hindistan coğrafyasına nasıl götürüldüğü ile ilgili rivayetlerde, Çin'in üretim sürecini gizli tutma çabaları sebebiyle, kaçırılma hikâyeleri dikkat çekmektedir. İran ipeği, Çin İmparatorluğu ile devam eden politik ve ekonomik ortaklıkları sebebi ile zaman içerisinde keşfetmiştir. Roma'ya ipeğin ulaşması ise, oldukça geç dönemde, İranlı keşişler aracılığı ile olmuştur. İpeğin seyahati, kadim İpek Yolu güzergâhı üzerinden gerçekleşmiştir. İpeğin, ulaştığı bölgede ekonomiyi yönlendirdiği ve kültürel farklılıklar yarattığı açıktır. İpek Yolu, özellikle ticaret alanında tarihin, kıtalar arası iletişim ve iş birliğinin eşsiz bir örneğidir.

Kaynaklar

- Behera, Subhakanta. (2002). "Indias Encounter with the Silk Road". *Economic and Political Weekly*. 37 (51), 5077-5080.
- Bloodworth, Dennis; Bloodworth, Ching Ping. (1976). *The Chinese Machiavelli 3000 Years of Chinese Statecraft*, Transaction Publishers.
- Chen, Yan. (2020). *The Maritime Silk Road and Cultural Communication Between China and the West*. Lexington Books.
- Encyclopædia Iranica. "Abrissam". I (3), 229-247.
- Fewkes, Jacqueline H. (2009). *Trade and Contemporary Society Along the Silk Road: An Ethno-History of Ladakh*, Routledge.
- Frye, Richard N. (2009). *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası*. (Çev.: Füsün Tayanç; Tunç Tayanç). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Geoghegan, J. (1872). *Silk in India Some Account of Silk in India*. Calcutta: Office of the Superintendent of Government Printing.
- Gibbon, Edward. (1994). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Bizans*. (Çev.: Asım Baltacıgil). (Cilt IV). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Good, I. L.; Kenoyer, J. M. ve Meadow, R. H. (2009). "New Evidence for Early Silk in the Indus Civilization." *Archaeometry*. 51 (3), 457-466.
- He, Ji Huan. (2011). "Silk is of China and China is of Silk A Response to Good Et Al." *Archaeometry*. 53 (2), 411-412.
- Haussig, Hans Wilhelm. (1997). *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*. Çev.: Müjdat Kayayerli. Geçit Yayınevi.
- İbn Havkal. (1992). *Suret el-Arz*. Beyrut, Lübnan.
- Julien, Stanislas. (1888). *Summary of the Principal Chinese Treatises Upon the Culture of the Mulberry and the Rearing of Silk Worms*. Washington.

- Laufer, Berthold. (1919). *Sino-Iranica Chinese Contributions to the History of Civilization*. Chicago.
- Lu, Yongxiang. (2015). *A History of Chinese Science and Technology*, (Vol I-II). Beijing China: Shanghai Jiao Tong University Press.
- Mesudi. (2005). *Muruc ez-Zeheb*, thk. (Kemal Hasan Mer'i, thk.). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Pomponius Mela's Description of the World*. (1998). Çev.: Frank E. Romer. University of Michigan Press.
- Rudenko, Sergei I. (1970). *Frozen Tombs of Siberia*. Çev.: M. W. Thompson. London.
- Si-Yu-Ki Buddhist Records of the Western World*. (1884). Çev.: Samuel Beal. (II). London.
- The Natural History of Pliny*. (1855). (Çev.: John Bostock). (II). London: H.T.
- The Voyage of Nearchus From the Indus to the Euphrates*. (1797). Ed.: William Vincent. London.
- Tucker, Jonathan. (2013). *The Silk Road- China and the Karakorum Highway: A Travel Companion*. London: I. B. Tauris Publisher.
- Walton, Perry. (1912). *The Story of Textiles*. Massachusetts.
- Warikoo, K. (ty). "Ladakh India's Gateway to Central Asia". *Strategic Analysis*. 44 (3), 177-192.
- Waugh, Daniel C. (2007). "Richthofen's 'Silk Road': Toward the Archaeology of a Concept". *The Silk Road*. (1), 1-10.
- Yakut el-Hamevi. (1977). *Mu'cemu'l Buldan*. Beyrut.
- Yılmaz, Esra. (2017). "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 9:2 (18), 672-683.

